

A, I, 137

BOSNA

geografsko histor. pregled.

Preštampano iz „Male hrvatske encyklopedije.“

Priredio

JOSIP MENCIN.

U OSIEKU.
Tiskom Dragutina Laubnera.
1886.

43036

43036

File 9157/1953

A. Zemljopisni pregled.

Bosna sa Hercegovinom jest po imenu sjev.-zapadni vilajet Turskoga carstva u Europi, nu u istinu pokrajina Austro-ugarske monarkije, koju je ova na temelju 25. čl. berlins. ugovora od 13./7. 1878. posjela (v. povjest), te njom upravlja, osim Novopazarskoga sandžaka, gdje imade samo svoje garnizone (Priboj, Prjepolje i Plievlje). Bosna leži medju 42°40' i 45°15' sjeverne širine i 33°22' i 38°45' izt. duljine a medjaši na izt. sa Srbijom, od koje ju dieli Drina, Unac i Ibar, nu čestimice prelazi medja i preko ovih rieka, na jugo-iztoku medjaši Novopazarski sandžakat sa Turskim carstvom, na jugu sa Crnom gorom na zapadu sa Dalmacijom, gdje su Dinarske planine većim dielom medja, Una ju dieli od Hrvatske a Sava na sjeveru od Slavonije. Hercegovina

dopire na dva mjesta do Jadranskoga mora i to: dolina Sutorine se pruža do Boke kotorske i dieli kotorski od dubrovačkoga kraja, a rt Klek se pruža u zaljev neretvanski te razstavlja dubrovački kraj od ostale Dalmacije. Površinom zaprema 61.065 (bez Novopazarskoga sandžakata 52.102 čtkm.), od toga odpada 28.900 na šume, 16,000 na oranice i vrtove a 10.200 čtkm. na livade i pašnike.

Oblik tla.

Bosna i Hercegovina jesu ponajviše visočina izprekidana planinama i raznim humljem, medju kojima se steru visoke ravnine. Nizinâ ima samo uz Savu (Posavina) te uz Neretvu. Povor razvodnoga gorja rieka, koje utiču u Savu i Jadransko more, stere se od Dinarskih planina na iztok prama Sarajevu, a od ovud zakreće prama jugo-iztoku. Ovo gorje razstavlja Bosnu od Hercegovine u dva posve različita priedela pogledom na orografiju i klimu. Obronci, koji se spuštaju sa ovoga razvodnoga povora prama sjeveru medju dolinama riekâ Une, Vrbasa, Bosne i Drine, prelaze postepenice u Posavinu. Po tom bi bila Bosna stupnjevinâ; dočim

je Hercegovina kotlina, jer se spuštaju sa svih strana planine u dolinu Neretve. Razvodno gorje sastoji se od sljedećih planina: medju vreli Unca i Vrbasa stere se Šator i Crna gora (1740 m.), koja se južno izvoru Sane dieli na sjev. iztočnu Vitoragu (1580 m.) i jugo-zapadnu Hrbinu (1445 m.); medju vreli Vrbasa i Bosne diže se šumovita Rađuša, a nje se hvata Zec (2160); sedlo Pogorelica spaja izt. dio Zeca sa planinom Bitovnjom (Lisin ili Lisac 1700 m.) a ova sa Ivan planinom; medju gornjom Neretvom i gornjom Drinom proteže se Bjelasica ili Bjelašnica (2115 m.) te se od nje otiskuje prama Sarajevskom polju Igman planina; Bjelasicu spaja Visočica sa Treskavicom planinom, koja je najviša u ovoj hrpi (2128 m.); Treskavici na jugu prostire se ravnica Zagorje (1100 m.), a ovu obrubljuju Vučja brda (1264 m.), Lelija (2070 m.) i Treskovac planina (2027 m.); Lelije se drži Dumoš planina, (1580 m.) i njezin ogranak Jabuka, koja siže do Čemerna sedla; Čemerna sedla hvataju se Lebršnik (1580 m.) a od njega se odvaja znatno viši Volujak (2260 m.), koji se proteže izmedju Sutjeske i Pive; a medju Pivom i Tarom diže se Durmitor (2606 m.), najviša planina u svoj Bosni i Hercegovini. Ove planine prikazuju se kao razvaljene biele kamenite gromade, na kojih

se podižu visoke glavice. Doline jim zatvaraju vrletne stiene i gole litice.

Sa ovoga malo prije opisanoga razvodnoga gorja steru se pravcem sjevernim medju riekami, koje protiču Bosnu pojedine grane, spuštajući se u rodnu Posavinu, a to su; izmedju Une i Unca Jadovnik, koji se hvata Šatora, zatim Bobara, Ilica i Kamenica; medju Uncem, Unom i Sanom Kosa Javorova (1260 m.), koja se hvata Crne gore i Kosa tisova (1227 m.), zatim su Crvljevica (1971 m.), Grmeč (1422 m.) i Risovac (1146 m.), koji se kod Bišća svršuje brdom Grabež; medju Sanom, Unom, Vrbasom i Plivom steru se mnoge šumovite gore i kršne kotline, a medju ovimi su najvažnije Lisina (1422 m.), koja se proteže do vrelišta Čadjavice i Crne rieke, na nju se naslanja Kragujevača i Dobrinja (1264 m.). Uz Vrbas prema sjeveru stere se gora Kukavica (1264.) i Kozara (950 m.), koja prelazi u savsku nizinu. Medju Pivom i Vrbasom prostire se Grhavica, te se svršuje kod Jajca Otomaljskim brdom. Medju Vrbasom i Bosnom protežu se visoke planine (1400—1600 m.) pravcem sjevero-zapadnim a nastavljaju se na razvodno gorje kod Zec-planine, a to su: Štit, Vranica i Radovan te Karaula, Suha planina i Vlašić (1923 m.). Od ovih naj-

viših planina odvajaju se ogranci medju Vrbanju i Vrbas te Usoru i Bosnu; jedan od tih ogranaka je Motajica (640 m.), koja dopire do Save. Sve te planine su obrasle gustom šumom. Medju Bosnom i Drinom odvaja se sa Treskavice Trebević (1610 m.), medju Bosnom i Miljackom Jahorina (1700 m.), koja se hvata Vitez planine (1189 m.), a ovaj opet Romanije, koja je glavni sklop gora izt. Bosne. Od Romanije dieli se na sjev.-zap. jedan ogranak, koji polazi medju Krivaju i Bosnu, a svršuje se kod Žepča; tu su najvažnije: Vučja luka, Stubčanica, Ozren (1516 m.) i Rapte (1422 m.), koja se svršuje Stogom (1580 m.), Vepar, Red itd.; medju Pračom i Drinom Korjen (1872 m.), a na vrelu Spreče i Drinače diže se gorsk. sklop Konjuh (1896 m.) te otiskuje Vranu planinu i Javornik (1580 m.). Medju Žepom i Drinom diže se Ploča, a na nju se nastavlja Kraljeva planina, Batura i Javor-planina. Zvorniku na jugu razgranjuje se rudom bogata Srebrna gora. Uz Spreču proteže se Majevisa, koja se gubi u Posavini. Romaniji na iztoku i jugo-iztoku leži visoka ravnica »Bosanska poljana«, na kojoj je opet najznamenitije Glasinačko polje. Tu poljanu okružuju mnoge gore kao što su: Studena planina, Kopito i Simeć planina.

Hercegovačke kršne planine jesu kraške formacije, kose su jim većinom gole kao što i susjedne dalmatinske, raztrgane, pune gudura i ponora. Kose, koje se spuštaju sa »razvodnoga gorja«, teku uzporedce sa Jadranskim morem i to od sjevero-zapada prama jugo-istoku. Srednjoj Neretvi na sjevero-zapadu protežu se dva pogorja, istočno je pogorje ogromno, strmo, ponajviše šumovito, a zapadno je golo i niže od prijašnjega; glavne su joj sastavine: Hrbine (1445 m.), koje se pružaju iza Vitoroga, na njih se opire Cincer i Krug, zatim Ljubuša i Pakline, kojih se hvata visoki Vran, Gvozd (1600—1900 m.), Čabulja među Drežnicom i Mostarskim blatom, a visoka Trtla svršuje se kraj Neretve Njemačkim brdom; među Brotnjim poljem i Trebižatom prostiru se Vranjić, Mamićka brda i Crljenica. Ovuda imade malo plodna polja, te se mogu obradivati jedino visoke ravnice. Planine u južnoj Hercegovini mnogo su više od prvašnjih te tvore veoma izrazite i duge kose. Ove planine hvataju se »razvodnoga gorja« na zapadu te idu pravcem od jugo-istoka prama sjevero-zapadu uzporedce sa Jadranskim morem. Glavne su jim sastavine: između Neretve te Nevesinjskoga i Zimskoga polja planina Javor, na nju se niže Morinje,

Crvanj (2029 m.), Lipeta (1896 m.), a u kutu Neretve diže se visoki Prenj (2000 m.) sa svojim ograncima; Gackomu i Nevesinjskomu polju na istoku dižu se također visoke planine, kao što su Duga, Baba (1550 m.), Trusina (1137 m.), a Velež planina (1738 m.) pruža svoje ogranke (Dubrava, Podvelež) do Mostara. Stolačko-bilečkomu putu na jugu prostire se pusta kršna visočina sa znatnim kosama i to Bileću na zapadu Ljubomir sa Vidušom (1422 m.) te Orjen, a na zapadu Gnjezdac i Gradine. U Novopazarskom pašaluku razabiremo dvije glavne planinske grane. Prva se hvata na crnogorskoj medji planine Bjelašnice te se proteže medju Tarom, Drinom i Čehotinom do Foče (Stožer, Kraljeva gora, Ljubična polanina, Vučjak), a druga grana počimlje na vrelištu Ibra sa gorom Hailom (2180 m.), na koju se nižu Smiljevica i Kruševica. Visočinu Sjeničku (Stari Vlah) okružuju Jadovnik (1422 m.), Zlatar (1327 m.), zatim Rogozna planina i Biela planina, a uz medju na sjeveru pružaju se srbske planine Golija, Javor i Stolac (1400 m.) kraj Višegrada. Osim malo nizina uz Nevetvu i Savu te Unu i Vrbas imade u Bosnoj i Hercegovini mnogo *visokih ravnina ili polja*, a najznatn. su ova: Priedorsko, polje istoimenomu gradu na jugu

(126 m.), Skoplje-polje na obje strane Vrbasa medju dolj. i gornjim Vakufom; Sarajevsko polje (500 m.) Sarajevu na zapadu; Travanjско polje, Mostarsko polje na dolj. Nevetvi, Trebinsko ili Popovo polje, koje tvori rieka Trebišnjica, Grahovo polje na hrvat.-dalm. medji, Lievanjsko polje (750 m.) oko istoimene varoši, Glamačko polje (1020 m.), uz istoimenu varoš, Kupreško polje (1000 m.), Duvanjsko polje, koje nastavlja prijašnje; Nevesinjsko polje je najveće, a Gačko polje nastavlja prvašnje na iztoku.

Vode.

Rieke bosanske i hercegovačke spadaju u područja dviju mora; jedne pritiču k Savi te s ovom teku u Crno more, druge su primorčice i ponornice u Hercegovini, koje se ruše kroz klisurine te se gube u ponorih i podzemnih špiljah; jedina Neretva si je prokrčila put do mora. U područje Crnoga mora spadaju: 1.) Sava kao medjašna rieka između Hrvatske (Slavonije) i Bosne od ušća Une kraj Jasenovca pa do ušća Drine kraj Rače; ona je veoma znam. za trgovinu bosansku. Pritiču joj a)

Una (182 km. duga) sa svojimi pritoci Un-
cem i Savom), izvire izpod gore Čemernice
u ličko-krbavskoj županiji (Hrvatska), bila
je neko vrieme medjom izmedju Hrvatske
i Bosne, te je brodiva od Novoga do Ja-
senovca, b) Vrbas (223 km. dug) nastaje
iz više potoka, koji dolaze iz planine Zec
i Raduše, je brzica, a pritok mu je znatan
Pliva, koja prima opet Jošavu, s kojom pravi
krasno jezero prije nego što kraj Jajca utiče
u Vrbas; c) Ukrina, izvire na planini Borju
a utiče kraj Drvente u Savu. d) Bosna, 223
km. duga, izvire već kao rieka na podnožju
Igmana na zapadu Sarajevu, a utiče kraj
Šamca u Savu, brodiva je od Maglaja za
plitke ladje; pritoci su joj lievi: Žujevina,
Lepenica, Lašva, Lješnica, Usora, desni:
Željeznica, Dobra, Miljacka, Krivaja i Spreča;
e) Drina, postaje od Tare i Pive, plovna je od
Zvornika; od njezinih pritoka su važni Su-
tjeska, Drinača, Čehotina i Lim, 2.) Ibar,
pritok Moravin, izvire na planini Haila,
prima mnogo manjih pritoka, kod Raške
ulazi u Srbiju, pošto je bio neko vrieme
medjašnom riekom medju Srbijom i Novo-
pazarskim sandžakatom. U Jadransko more
utiče 1.) Neretva (178 km. duga), izvire na
Jabuki planini, do Mostara teče uzkom do-
linom, koja se sve više širi, od Počitelja

nosi ladje, a od Metkovića morske brodove. Pritoci su joj a) Neretvica, utiče pod Konjicom, b) Rama, ponornica, c) Drežnica, teče uzpored Rami, d) Lištica ili Jasenica, također ponornica, utiče kraj Mostara, e) Buna, f) Bregava, g) Trebižat. 2.) Trebišnjica, znam. ponornica, postaje u guduri na podanku Bilečkoga polja, ponire kraj Utova, misli se, da je Rieka (Ombla) kod Dubrovnika ista Trebišnjica.

*Jezer*a u Bosnoj i Herceg. su većim dielom malena gorska jezera, iz kojih izviru nekoje rieke ili njimi protiču. Najznamenitija su: jezero Plive, koje tvori istoimena rieka na zapadu Jajcu; Borci jezero izmedju gore Vrabca i Lipete, iz kojega iztiče rieka Vlah, koja utiče kašnje u Neretvu. Močvarina i blata imade u Bosni i Hercegovini uz rieke Savu i Neretvu, a najznamenitije su: Brodača, Bjelini na sjeveru medju Savom i Drinom; Ševarovo blato zahvaća sjeverni dio Lievanjskoga polja; Buško blato u južnoj strani Lievanskoga polja; Mostarsko blato izmedju Širokog briega i Mostara; Utovo blato na lievoj obali Neretve blizu Metkovića.

Rudno blago.

Bosna bijaše već u Rimljana tražena zemlja radi svoga zlata i srebra i dr. ruda, a kopali su Dubrovčani i Ugri zlato, srebro, mjed, olovo i željezo u gorah kod Srebrnice, Srebrnika, Vareša, Olova. Najviše imade ruda u planinah oko Fojnice, Kreševa, Busovače, Vareša, Banjaluke, Srebrenice, Zvornika, Tuzle, Staroga majdana i dr. U tih planinah imade zlata, srebra, olova, sumpora, kositra, mangana, soli, uglevlja i dr. Za turske vlade dobivalo se najviše željeza, nu na posve veoma primitivan način, a sol se dobivala iz naravnih slanača u dolini Spreče te kod Gornje i Dolnje Tuzle. Današnja vlada dala je pretražiti svu zemlju, te su nadjeni osobito bogati slojevi kamena ugljena, koji se izvozi, kod Zenice, Sarajeva i Banjaluke, a osim toga su nadjeni veliki slojevi raznih drugih bogatih ruda. U Hercegovini ne ima slojeva ruda. Rudnimi vreli obiluje takodjer Bosna, dočim jih u Hercegovini ne ima. Medju slatinami ili kiseljaci najvažnija su vrela: Slatina na sjevero-iztoku Banjaluci, Kiseljak blizu ušća Fojnice u Lepenicu te Han Kiseljak Tuzli na zapadu. Slanih vrela ima više a najvažnija su Gornje i Dolnje Soli (Tuzla). Sumporna vrela su znam.

Banjalučke toplice u Banjaluci, spomenuta Slatina, Ilidže (toplice) na Sarajevskom polju, najpoznatije i najbolje posjećene kupke u cijeloj Bosni te Novopazarske toplice, $\frac{1}{2}$ sata udaljene od varoši.

Podneblje.

Podneblje je dvovrstno, u Hercegovini je naime posve slično susjednomu dalmatinskomu, dočim je u Bosni onako, kao i u susjednoj Hrvatskoj. U Bosni vlada umjerena ljetna vrućina, koja prelazi u ugodnu jesen, nu zima je dosta oštra i hladna, oborina je velika, a po dolinah padaju guste magle. Zrak je zdrav, samo u Posavini je nešto gore. U Posavini traje zima 2—3 mjeseca, dočim u gorskih predjelih i po 7 mjeseci. Srednja god. toplota je u Sarajevu 10°C. , a u zimi biva do -17°C. , toplota se mienja u obće od 32°C. do -20°C. U Hercegovini je zima kratka, sniega pada veoma malo, a i taj brzo okopni, zimi duvaju jaki vjetrovi: bura, sjevero-iztočnjak ili iztočnjak i scirocco, pomorski vjetar. Već gole krši i klisure mnogo doprinašaju silnoj ljetnoj vrućini, koja je više puta nesnosna, zemlja oskudjeva

vodom, a zato je i zemlja prilično pusta i neplodna. Više puta je već u svibnju vrućina stigla do 30°C.

Privreda.

Akoprem je jedva 13·7% u cijeloj Bosni i Hercegovini neplodne zemlje, to je ipak ratarstvo kao najizdašnija i jedina grana gospodarstva jošte na dosta nisku stepenu, uzrok tomu biti će taj, što slobodna seljačtva do sada nije bilo, već je sav posjed bio ili u ruku države ili mošeja (vakuf) ili vlastele, pa tu zemlju morao je kmet (raja) obradivati, dobivajuć samo trećinu privrede. Vladu u Bosnoj čeka baš orijaška zadaća, dok rieši agrarno pitanje. Bosna je naravno mnogo plodnija, nego kršna Hercegovina te daje uza sav nemar više žita, nego se ga kod kuće troši, te se osobito pšenica izvozi mnogo u gornju Hrvatsku. Uspievaju sve vrsti žita, dapače ista riža mogla bi se valjano gojiti u Hercegovini, nu sije se samo oko Trebižata. Duhan se sadio u veliko za turske vlade, te je osobito fina vrst uspievala oko Trebinja, i danas akoprem je državni monopol sadi se duhana jošte mnogo a najbolje vrsti rastu oko Srebrnice i Trebi-

nja. Bosna je šumami valjda najbogatija zemlja u Evropi, jer skoro polovicu zemlje (oko 28.900 jut.) zapremaju šume, a od tih otpada 58% na šume bjelogorice, a 42% na crnogoricu, Hercegovina na drvu oskudjeva, jer su komunikacije još veoma loše. Najobičnije drvo je u nizini hrast i bukva te u planinah jela, osim toga ima cijelih šuma orahovine u dolini Bosne i Krivaje. I voćarstvo se njeguje izdašno, ima mnogo šljiva, od kojih se pravi dobra šljivovica, a i sušenih se izvozi veoma mnogo; u Herceg. raste južno voće, maslina, smokva i dr. Vinogradarstvo je dosta zapušteno, te se po Bosnoj slabo njeguje, nu zato više po Hercegovini, osobito u dolini Rame i Neretve. Za poljodjelstvom je najizdašnija grana gospodarstva stočarstvo. Obilni pašnjaci, osobito po Hercegovini daju stadu dovoljno hrane. U Bosni se goji više rogata marva, dočim u Hercegovini, gdje imaju plemenitu vrst ovaca, ovce i koze; maleni i ustrajni konji goje se po svud. Svinja se mnogo goji uz Savu i Unu, a pčelarstvo tjera narod doduše primitivnim načinom, nu zasluži medom i voskom prilično novaca. Lov na divljač je izdašan, jer su jošte ogromne i velike šume, tu imade srna, jelena, medjeda, divljih svinja, vukova, li-

sica itd. Riba je takodjer izvrstna i mnogo-
vrstna, a pošto su sve rieke gorske, imade
mного pastrva i mladica.

Obrt je u Bosni još skora sav kućni, Bošnjak do danas nije imao velikih zahtjeva, on je volio liepo oružje, noževe i t. d., zato je željezarski obrt bio najbolje razvijen u Bosni, a potreba se je podmirila domaćim radom, nu odkako su vrata otvorena zap. evropejskoj konkurenciji, nazaduju i nožari i kotlari, jer tvornica to priredi ljepše i uz jeftiniju cieniu. Strojbarstvo je razvijeno po svuda, pa uslied toga remenari i kožari su najobičniji zanatlje u Bosni. U kućah prave veoma liepih stvari, žene znadu umjetno vezti raznobojnom vunicom te zlatom i srebrom, osobito pregače, torbe, pojase, čarape, torbake i t. d. Za domaću porabu tke se i platno i sukno, a ćilimi i ćebeta iz Sarajeva, Foče, Zenice i Visokoga su poznati i izvan Bosne. Danas je Bosna već poplavljena zap.-europ. industrijom te će ova svojimi fabrikati polahko iztisnuti domaću kao i kod nas u Hrvatskoj.

Trgovina je dosta slaba, a odnosi se na domaći prirod, na mjestne potrebe te kože. Bosna spada pod austro-ug. carinu, te i trguje najviše sa susjednimi zemljami. Hercegovina sa Dalmacijom a Bosna sa Hrvatskom i Slavoni-

jom. U Hercegovini je glavno trgovište Mostar, a u Bosni Sarajevo i Banjaluka u nutrašnjosti zemlje, te u Posavini Berbir, Brod i Brčka. Trgovinu podpomažu željeznice Sarajevo-Brod, Kostajnica-Banjaluka, Doboj-Simin han Metković-Mostar-Nevesinje. Prva pruga do vodi Bosnu u savez sa Budapeštom, druga sa Bečom a treća, koja se ide graditi do Sarajeva sa Jadranskim morem. U Hercegovini ima od okupacije dobrih puteva, a i današnja se vlada stara, da dovede u red komunikacije. Osim toga plovke su rieke Sava pa uz to Una, Sana, Vrbas, Bosna i Neretva. Dobra cesta, koja vodi iz Sarajeva u Mitrovicu i Novipazar te od onud u Sjenicu i Višegrad spaja Bosnu sa Turskim carstvom. Uvozi se najviše kafa, slador, mirodije i mastila za lice i nokte, te vino i pivo, sapun, razne rukotvorine, predja pamučna i vunena, tkanine pamučne, suknene, vunene i svilene, a izvozi se žito, stoka, kože, suhe šljive, vuna i drvo. Brzojavna žica je 1982 km. duga, te spaja Bosnu sa glavnimi postajama u Dalmaciji i Hrvatskoj. G. 1885. bilo je 93 piljane, 87 tvornica, 9 pivovara, 2900 rakijaš. kotlova, 10.490 mlinova, 41 ciglana. U cijeloj Bosni i Hercegovini živi jedva 1.15% žiteljstva o trgovini. Katoličkom crkvom upravlja nadbiskup u Sarajevu, komu su podložni

biskupi u Mostaru i Banjaluci, a trebinjski kotar pripada biskupiji dubrovačkoj. Pravoslavni imadu svoga metropolitu u Sarajevu, a podložni su mu eparhi (biskupi) u Zvorniku i Mostaru. Muhamedanci imadu muf-tiju, a jevreji nadržabina u Sarajevu. Duševna naobrazba jest u obće slaba, danas imade već raznih škola, medju kojima je gimnazija u Sarajevu, 5 trgovačkih škola, 67 obćih zemljom uzdržavanih, 59 grč.-izt., 27 rim.-kat., 760 muhamed. i 13 jevrejskih pućkih škola. Zemaljski muzej u Sarajevu ima sakupljati sve znamenitosti zemlje, a u novije doba šire i domaći listovi liepo naobrazbu medj narodom.

Žiteljstvo.

Žiteljstvo je skoro čisto narodnosti hrvatske ili srbske, te imade Bosna po popisu od 1./5. 1885. 1,336.091 žitelja, po vjeri imade 492.710 muhamed., 571.250 grč.-izt., 265.788 rim.-kat., 5805 jevreja, a inih 538. Najgušće su naseljeni okruzi sara-jevski i banjalučki, a najslabije mostarski. Što se tiče narodnosti, to se malo koji nazivlje Hrvatom, već ili po pokrajini (Bošnjak, Hercegovac) ili po vjeri (Turčin,

Srbin, Latin). Bošnjaci su kršna rasta, tiela snažna, liepo srašteni, žene su ovisoke te se rano razvijū. Hrana jim je jednostavna, a ponajviše se hrane mliekom, kruhom, suhim mesom, kukuruzom i lukom; odielo jim je jednostavno i orientalnoga kroja, a odievaju se i gradjani i seljani jednako u zimi i ljetu. Cielo žiteljstvo stanuje u 47 gradova, 31. trgovištu, te 5261 selu.

Uprava.

Bosnom i Herceg. upravlja na temelju berlinskoga ugov. od 1878. u ime cara i kr. aus-ug. monarkije zajedničko financ. ministarstvo, komu je pridano posebni ured za upravne poslove. U samoj Bosni je zemaljska vlada sa sjedištem u Sarajevu, koja obavlja sve nutarnje poslove; podieljena je pako u odjel za nutarnje poslove, bogoštovje i nastavu, pravosudni odjel te ravnateljstvo financija. Zemaljskoj vladi pridieljeno je zdravstveno, školsko i gradjevno vieće, te redarstveno ravnateljstvo glavnoga grada. Političku upravu vodi 6 okružnih (Sarajevo, Banjaluka, Bihać, Travnik, Tuzla, Mostar) i 47 kotarskih oblasti, a veći kotari imadu još expositure (23). Za nutarnju sjegurnost zemlje brine se zemalj.

oružništvo. Uza zemaljsku vladu postoji zemalj. upravno vieće, koje se sastoji od duhovnih dostojanstvenika u Sarajevu, te dvanaest narodnih zastupnika. I kotarske oblasti imaju uza se takova upravna vieća, koja kao i prvo imaju samo savjetujuću vlast. U pravnih poslovih je najviše vrhovno sudište u Sarajevu, koje nadzire zemalj. vlada; vrhovnomu sudu podređeno je 6 okružnih sudova, a svaka kotarska oblast ima po jednoga sudca za pravne poslove. Za vjerske muhamedanske poslove pridie-ljen je svakomu okružnomu sudu i kotar-skoj oblasti po jedan sudija, a vrhovnomu sudu mufetiš i kadija kao šerijatski sud druge molbe. Zemalj. financijalnomu ravna-teljstvu podčinjena je zemaljska blagajna, financijska prokuratura, zemaljska tiskara, računarski ured, 6 poreznih nadzorništva sa 47 poreznih ureda, te šumarska i ru-darska poglavarstva. Vojskom, koja se sastoji od 4 inf. bataljuna (1420 momaka) i žandarmerijom upravlja vojno car. i kr. ministarstvo u Beču, odnosno gl. zapovjed-ništvo u Sarajevu, komu su podređeni brzobjavni, poštarški i željeznički uredi.

Političko razdieljenje.

Glavni i zem. gr. sa 26.268 st. *Sarajevo*, sterc se na podnožju Trebevića, na obala Miljacke Tu su smještene uz zemalj. vladu sve oblasti okružne i financijalne te najviše vojničke. Iz novijega doba ima liepih sgrada (kavane, gimnazij itd.), tu stoluje rim.-kat. nadbiskup i grč.-izt. mitropita. Ima realni gimnazij, učiteljsko pripravilište te više pučkih učiona. U sarajevskom okružju su jošte važna mjesta: Fojnica sa 1562 st. ima željeznih ruda; Kreševo, Visoko, u blizini se nalaze stara historijska mjesta Sutjesko i Bobovac, Višegrad na desnom briegu Drine. U travanj-skom okružju važnija su mjesta: *Travnik* u prekrasnom polju na obje strane Lašve, ima tvrđju, više džamija; znatno tržište; osim toga su Zenica na lievoj obali Bosne, Dolj. Vakuf na desnom briegu Vrbasa, Bugojno, Livno na istoimenom polju, nekoč tvrđja danas dobro tržište; Glamoč na istoimenom polju, *Jajce* na ušću Plive u Vrbas ima prekrasnu okolicu, na briežuljku stoji stara tvrđjavica, u historiji bosanskoj veoma važno mjesto. U banjalučkom okružju je najvažnije mjesto *Banjaluca* sa 11.357 st. pod planinom Osmaćom ponajviše na lievom briegu Vrbasa, ima staru tvrđju a znatno

je tržište; osim toga su Berbir na ušću Vrbasa u Savu, Derventa, Brod bosanski, Tešanj, Doboj i Žepče. U bihaćkom okružju su: *Bihać* (Bišće) sa 3506 st. na obih obalah Une pod gorom Benakovcem; kao tvrđja imao je u prošlosti veoma veliku važnost; tu su još važna mjesta: Cazin, Ostrožac, Krupa, Priedor, Blagaj, Kostajnica bosanska. Kulen-Vakuf, Bilaj, Ključ, tu je propala bosanska kraljevina sa Stjepanom Tomaševićem (1463.). U tuzlanskom okržju je: *Tuzla Dolnja* ili Soli dolnje sa 7189 st., ima tvrđjicu te je važna trgovačka varoš radi mnogih slanika iz kojih se sol vadi; osim toga su Tuzla Gornja, Janja, Bjelina, Brčka, Gradačac, Šamac, Zvornik na lievom briegu Drine, stara tvrđja nekoč znamenita, Gračanica, Maglaj, *Srebrenica* nekoč na glasu sa bogatih rudnika srebra. U mostarskom okružje je: *Mostar* glavni grad ciele Hercegovine, leži uz Neretvu u kamenitom predjelu i tiesnoj dolini, tu je najvažnije tržište, spaja ga sa Metkovićem željeznica, a odovud plove u more parobrodi; tu je stolica rim.-kat. i grč.-izt. biskupa; osim toga su Blagaj, Konjica sa majdani željeza i uglja; Ljubuški grad, Počitelj, Gabela varošica uz Neretvu prama Metkoviću; Stolac, Nevesinje, Foča na ušću Čehotine u Drinu, znatno

tržište sa vunenimi i kožnimi rukotvorinami; tu prave liepe noževe. Gačko ili Metohija na istoimenom polju, Trebinje u krasnoj i plodnoj dolini Trebinjšnice, znatno tržište, Bileć, tvrđjica Klobuk.

B. Povjestnički pregled.

a rims. gospodarstva bijaše Bosna i Hercegovina rimska pokrajina Illyricum, te je bila jedna od najljepših i najblagoslovljenijih pokrajina rimskoga carstva. Tuda se prostirahu bogati gradovi i liepa sela; blagostanje te nekadanje rimske pokrajine posvjedočavaju još danas mnogi spomenici, rudnici, kupke i t. d. Nu u 4. stolj. po Kr., kad zaprieti opasnost rimsk. carstvu od Gota, osvanuše crni dani po Illyricum. Goti provališe iz ove pokrajine u Italiju, te u Illyricumu nastala kao i na celom Balkanskom poluotoku silno komješanje raznih naroda. U tih danih pojaviše se prvi put 548. Slaveni, a od sada ne prestaše njihove navale sve do Heraklija cara (610.) kad se spustiše u velikoj množini na jugo-zapadni Balkanski poluotok Hrvati i Srbi, otevu prvi zemlju Avarom u kojoj danas stanuju Polov.

7. st. zamre vlast rimska u ovih krajevih, a u opustjelu rims. Illyricum i Pannoniju naseliše se novi narodi Hrvati i Srbi, te počeše ovdje uređivati i stvarati svoje države. Državno uređenje Hrvata i Srba osnivalo se na zadruzi, na ovom se temelju podiže na zapadu hrvatska kraljevina, a na iztoku država srbska, o Bosni kao kakvoj posebnoj vlasti imademo u ovom obziru samo mršave viesti sve do Kulin-bana, jer je Bosna spadala pod vlast hrvat. vladara, koji su bili tako moćni i silni, da je svaka plemenska vlast morala potamnjeti pred njihovom moći. Bosni kao banovini počima začetak valjda za vlade hrvat. kralja Tomislava, koji ju je mogao podići na tu čast, da imade snažno uporište proti Simeonu, caru bugarskomu. Časlav, knez srbski (931—960.) bio je za neko vrijeme zavladao i banov. Bosnom, nu nakon njegove smrti zavladaše opet bos. banovi zemljom, a kralj hrvat. Krešimir, podvrgao si je oko 968 nepokornoga bana bosanskoga. Banovina bosanska bijaše u ovo doba sjegurno još dost malena, a prostirala se je samo na gornjoj Bosni, po kojoj je i ime dobila. Znade se, da su hrvatski banovi mnogo puta priečili rad svojih kraljeva, dapače da su mnogi poput samostalnih suverena vladali, i uvijek težili za tim, da postanu što samo-

stalnijimi. Tu okolnost moramo ovdje iztaći s toga, jer imade mnogo historika, koji daju Bosni već u najstarije doba neki samostalni značaj. Za vrieme komješanja na iztoku za Vasilija II. Bugaroubojice, promjenila je Bosna u brzo svoje gospodare, najprije je pripala pod byzant. vlast, a izmedju 1082—1085. posvoji ju zetski kralj Bodin. God. 1102. postaše hrvatskimi kraljevi Arpadovci; osobito prvi imadjahu i kod kuće i izvan kuće pune ruke posla, da se održe na prijestolju i proti domaćim pobunam i proti navali Manuela Komnena, byzant. cara (1143—1180). U to doba sjedio je na banskoj stolici u Bosnoj ban *Borić*, prvi bosanski vladar, koga po imenu poznajemo. On je pomagao ugarsk. kralju Gejzi, a isto tako i bratu mu Stjepanu II. proti Manuelu, te su mu ugars.-hrvat. kraljevi za usluge, koje jim je činio razmakli valjda banovinu prama sjev. Nu poslje g. 1163. je sudbina Bosne tamna, jer je dospjela sjegurno sa kraljevinom Hrvatskom u vlast byzant. cara Manuela. Istom smrću Manuelovom 1180. oslobadja se Hrvatska i Bosna byzant. gospodstva.

Bosna kao banovina od 1180—1376.

Kulin ban (1180—1204.), postavio je banovinu bosansku na vlastite noge. Za vladavine ovoga bana razširila se bogomilska vjera po cijeloj Bosnoj, dapače i sam Kulin prešao je sa svimi velmožama na tu vjeru. Kralj Bela III. nije mogao da bana Kulina prisili na pokornost, nu za vlade Mirka, morao je Kulin barem prividno pristupiti u krilo rimokat. crkve, jer mu je prietila opasnost, da će kralj ugar.-hrv. udariti na njega križarskom vojnom. Ban Kulin bio je uman i razborit vladar, on je svoju banovinu razširio na sve strane, a blagostanje i sreća bijaše po svuda u njegovoj banovini. Kažu, da su današnji imućni begovi porodice Kulenovića potomci bana Kulina. Od 1204—1232. vladao je Bosnom *Stjepan*, valjda sin Kulinov. Akoprem je ovaj prianjao uz crkvu rimkat., razširilo se je bogomilstvo za njegove vlade silno ne samo po Bosni već i po susjednoj Hrvatskoj. Papa Honorij III. nastojao je podići križarsku vojnu na here-tike, nu kralj Andrija II. upravo je bio morao izdati zlatnu bulu svomu plemstvu, te tako nije bio kadar ništa činit proti Bosni i bogomilom, koji su, videć da ne može

nitko na njih navaliti, skinuli bana svoga Stjepana sa prijestolja. a podigli su na nj svoga čovjeka vatrena bogomila

Matiju Ninoslava (1232—50.). Ciela vladav. ovoga dosta važna bana izpunjena je samim religioznim ratovanjem proti ug.-hrv. kraljevom. Bogomili ili potareni bijahu moguća vjerska sljedba, nazvana po svom utemeljitelju popu Bogomilu ili Jeremiji, te je iz Bugarske brzo prešla u Bosnu, a ondje se tako uvrežila, da je kroz vjekove Rim udarao na nju svimi sredstvi. Na čelu crkvi bijaše djed, a razlikovahu se medju kršćane i vjerne; njihova vjera sastojala se je u shvaćanju dvih principa dobra i zla. Za vladanja bana Ninoslava bijaše bogomilstvo u najljepšem cvietu jer kralj ug. Andrija II. u koliko je i želio, nije mogao ništa učiniti proti nevjernomu banu Ninoslavu i bogomilom, jer ga je i plemstvo i svećenstvo stislo poznatom bulom. Pošto je sam bio nemoćan, preda bosanske poslove svomu sinu Kolomanu, banu i vojvodi hrvatskomu. Ninoslav, bojeć se vojvode Kolomana, utekao se k papi sa obećanjem, da će i on pomoći uništiti bogomilstvo, nu to njegovo obećanje bijaše samo prividno, jer čim su hrvatske čete izišle iz Bosne opet je ostalo sve pri starom, dapače je hogo-

milstvo zahvaćalo sve dublje korenje i po Hrvatskoj medju Vrbasom i Unom. Poticanjem pape Grgura IX. te njegova poslanika Jakova, sabrala se križarska vojska, te Koloman započe težak gradjanski rat 1234., koji je potrajao sve do 1239. te se svršio podpunim pokorenjem bana Ninoslava. Sad se mislilo, da su bogomili posve izkorenjeni, nu to bijaše samo na kratko vrieme. Provalom Mongola 1240. i nesretnom bitkom na Šaju (1241.) propalo je skoro ugar.-hrv. kraljevstvo, te se nakon pobjede Hrvata nad Tatari na Grobničkom polju, jedva počelo polahko podizati. Tu sgodu upotriebio je i Ninoslav, te se opet iztrgao izpod vrhovništva hrv.-ug. krune i stao podupirati neprijatelje kralja Bele IV., Spljećane proti Trogiranom, nu 1244. svlada ban Dionisij Spljećane i Ninoslava, a još iste godine pomiri se Ninoslav sa kraljem Belom. Ninoslav je takodjer po primjeru svojih predja prijateljevao sa Dubrovčani, sklapajuć s njima trgov. ugovore, čim je promicao i trgovinu svoje banovine. Poslie smrti bana Ninoslava nastaje crni dani po Bosnu. Na jednoj strani nastojahu kralj Bela i sin mu Stjepan, da si posve podlože Bosnu, što jim napokon pošlo za rukom, a na drugoj strani nastaje silne borbe medju rođjaci Ninoslavovimi o

priestolje, koje bijahu još više podpirivane vjerskom mržnjom (katolici i bogomili). Poslie smrti Ninošlavove popeo se na bansko priestolje njegov rođjak i pristaša Rima Prijesd, nu protivna stranka je navalila na njega (1254.), te se u tu borbu umješa i kralj Bela i podloži si svu Bosnu. Da uzmogne laglje njom vladati i da umiri domaće bune odkine Usoru i Soli od prave Bosne, te namjesti razne bane; kašnje stvori jošte banovinu Mačvu na poriečju rieke Kolubare te ju poda svomu zetu banu *Rastislavu*, koji je upravljao njom sve do smrti svoje (1263.), a tada stvori kralj Bela posebnu vojvodinu od banovine Mačve te Usore i Soli te ju dade udovi Rastislavovoj a kćeri svojoj vojvodkinji Agnezi i njezinim potomkom (1264.). Nju nasliedi sin joj Bela († 1272.), a kašnje bijahu razni banovi sve do Jelisave, matere razpuštenoga i bezbožnoga kralja Vladislava Kumanca, koji je 1280. imenovao majku si vojvodkinjom bosansko-mačvanskom, a god. 1282. učinio u istih zemljah vojvodom svoga šurjaka, srbskoga razkralja *Stjepana Dragutina*, sina Stjepana Uroša I. On bijaše iz početka pristaša grč.-izt. vjere, nu već i kao takov progonio je bogomile, a još više odkako je (1291.) prešao u krilo rim.-kat. crkve.

Njemu bijaše podložan i ban prave Bosne Stjepan Kotroman, osnivač kašnje znam. vladalačke kuće. On je, kako se misli, porieklom Niemac, vladao od 1272. gornjom Bosnom i donjimi krajevima, dok ga negdje oko 1298. ne iztjera Pavao Šubić, prijatelj napuljskih Anžuvina. Nu on ne zadržava Bosnu za sebe, već podijeli naslov bosanskoga bana svomu miljenicu sinu

Mladenu, te je ovaj banovao u Bosni sve od 1302—1322. Nakon smrti očeve (1312.) dobi jošte svu očevu vlast u cijeloj Dalmaciji i Hrvatskoj, k tome zauzme nakon smrti Stjepana Dragutina i banovinu Usoru te Soli. Ban Mladen bijaše u to doba na vrhuncu svoje moći i slave, njegova vlast sivila je medju Savom i Neretvom, te Drinom i Jadranskim morem. U to doba se pomiri sa bivšim bosanskim banom Stjepanom Kotromanom, dapače posta i skrbnikom djece mu Stjepana Inosava i Vladislava. Ovako ogromnom državom bijaše mu teško samu vladati, zato si uze na pomoć mladoga svoga štitnika *Stjepana Kotromanića* te mu dade Bosnu, nu pridržava sebi sva vladalačka prava. On ga 1319. i naumio oženiti sa rođakinjom mu, kćerjom Meinharda I. grofa Ortenburškoga. Nu Mladen nije imao mnogo prijatelja, dapače isti njegov štićenik

Stjepan Kotromanić digao se je, čim je vidio, da zvijezda sreće Mladenu potamnjuje. Mnogi velikaši a na čelu jim sam brat njegov Pavao podigoše se proti Mladenu, s njima i Stjepan Kotromanić. Sam kralj Karlo Roberto, koji je imao zahvaliti se rodu Šubića za krunu, koju mu je Pavao, otac Mladenov na glavu stavio, prevari Mladena u taboru kod Knina 1322. na vjeri, zaslužni ga i odvede sa sobom u Ugarsku, iz koje se nije nikad više vratio. Bosna osta u ruku *Stjepana Kotromanića* (1322.—1353.). Stjepan je bio za ciele svoje duge vladavine uvijek vieran pristaša i kralja Karla Roberta i sina njegova Ljudevita I., jer je samo uz pomoć ugar. hrv. vladara mogao polučiti sve svoje ciljeve, da razmakne vlast svoju; zato ban Stjepan sa svojom vojskom snažno podupire po svuda i Karla Roberta i sina mu Ljudevita. On je razmakao medje svoje banovine do mora, osvojio je valjda negdje oko 1325. i humsku zemlju ili Zahumlje, gdje su od 60 godine vladali srbski vladari, tim je stekao krasno primorje od Dubrovnika do Neretve, a doskora osvoji i cijelo primorje medju Cetinom i Neretvom. Kao neposredni susjed živio je sa Dubrovnikom Stjepan Kotromanić u liepu prijateljstvu. Pod konac svoje vladavine zaratio se za carem Dušanom

Silnim, provalio 1349. uz pomoć kralja Ljudevita sa vojskom od 80.000 na srbsku zemlju u kneževinu Travunju. Sljedeće godine (1350.) provali car Dušan u Bosnu baš u čas kada je kralj Ljudevit bio zadržan u Napulju. Ban Stjepan morao je izaći u planine, a car Dušan navali na Bobovac, nu nije ga mogao osvojiti, već opustoši Bosnu i krenu u Zahumlje, a od ovud se uputi u Kotor. Posljednje vrijeme svoje vlade probavi Stjepan u miru, udavši svoju lepu kćer Jelisavu za kralja Ljudevita. (1353). On je lepo pripravió prijestolje svomu sinovcu

Stjepanu Tvrtku (1353.—1391.), koji bijaše još veoma mlad, te je majka njegova Jelena vladala s njim zajedno prvo vrijeme, te odbijala navale cara Dušana, nu čim je ovaj umro 1355. presta i prijateljski odnošaj prema rodjaku kralju ugarsk.-hrvatskomu Ljudevitu I., dapače ga kralj Ljudevit prisili, da mu se morao posve podvrći i sa svojim bratom Vukom, te mu morao odpuštiti Zahumlje sa svimi gradovi kao baštinu svoje bratučede Jelisave, Ljudevitove žene. Kralj Ljudevit je dapače nastojao i cijelu banovinu Stjepanu oteti, te je bunio velikaše bosanske proti banu, nu uvidiv, da velikaši ne žele njega za kralja,

već samo da umanje vlast svoga bana, morao je sam poći (1360.) u Bosnu da uzpostavi vlast bana i da kazni buntovnike; isto tako je morao i 1365. opet pomagati banu Tvrtku, kad je ustao proti njemu rodjeni mu brat Stjepan Vuk. Tvrtko je ipak ostao pobjednikom a nesretni mu brat morao je tražiti utočište u Dubrovniku.

Bosna kao kraljevina od 1376.—1463.

Poslie nesretne bitke na Marici (Černomenu) 1371., gdje je pao srbski kralj Vukašin, pomagao je Tvrtko, slabomu Lazaru Grebljanoviću, kad su se vlastiti mu sinovi proti njemu bili pobunili, i tada oteo svu zemlju oko gor. Drine Nikoli Altomanoviću, te protjerao Jurja Balšića iz Travunje. Tim načinom je zavladao većim dielom srbskih zemalja, a pošto bijaše Lazar tako slab, da se nije niti usudio nazivati kraljem, dade se *kruniti Tvrtko u Mileševu 1376.* na grobu sv. Save dvostrukim viencem, bosanskim i srbskim kao kralj Srba, Bosne i Primorja. Poslie smrti kralja Ljudevita uzvitla se u Hrvatskoj ustanak i silni građanski rat; na čelu tomu ustanku bila su

braća Pavao i Ivan Horvat te Ivan Paližna, pa pošto je pretendent njihov Karlo Drački poginuo izdajničkom i nasilnom smrti god. 1386., nastaje jošte užasnija ogorčenost među hrvatskimi kolovodjama, te građanski rat počme iznova bjesniti. Tada predje i kralj bosanski Tvrtko na stranu hrvat. ustaša, te podade celomu ustanku političko-narodni karakter, jer su se sada svi Hrvati ujedinjeni borili proti nasilju ugarskomu. A da nije smetala nesretna kosovska bitka (15./6. 1389.), gdje su i Hrvati častno sudjelovali pod hrabrim vojvodom Vlatkom Hranićem, tim što su vojske proti Sigismundu pod zapovjedništvom Ivana Paližne odaslane, bile preslabe, bili bi mu se još iste godine predali i gradovi dalmatinski, koji su zaludu čekali pomoć od kralja Sigismunda. Godine 1390. pokori mu se napokon ciela Dalmacija i Hrvatska osim Zadra, a sad se punim pravom prozva i kraljem Hrvatske te Dalmacije. Činilo se, da se povraćaju vremena Zvonimira, gdje su Hrvati bili ujedinjeni, više ili manje, svi pod vlasti jednoga vladara. Nu nije se mogao dugo naužiti taj zaslužni i slavni kralj trudno stečene krune, jer je umro 23./3. 1391. Nasliedi ga mlađji brat

Stjepan Dabiša i žena mu *Jelena*

Gruba, te je vladao od godine 1391.—98. po pravu starešinstva. Nu u Dabiše ne bijaše niti iz daleka one snage i one odlučnosti, koju je posjedovao brat mu Tvrtko. Na jednoj strani prietila je velika opasnost bosanskoj kraljevini od Turaka, koji su se nakon kosovske bitke sve više i više približavali medjam Bosne, a na drugoj od malodobnoga napuljskoga kralja Vladislava, kojega proglasiše još 1387. hrvat. ustaše kraljem Hrvatske i Dalmacije, nu koji se nije usudio, a nije niti mogao za kralja Tvrtka vlast svoju obavljati, al sada stao darivati pojedinim obiteljim bogata imanja, da ih predobije ža sebe te imenovao nove banove, a osobito odlikovao braću vojvode Hrvoje. To je sklonulo Stjepana Dabišu, da je sklopio mir sa Sigmundom kraljem ug.-hrv. u Djakovu 1393., kojim mirom odпустиo je Dabiša Sigmundu Hrvatsku i Dalmaciju, a ovaj ga priznao kraljem bosanskim, kad mu je zato obećao nasliedstvo u Bosni poslie svoje smrti. Nu brzo se pokoja kralj Dabiša, što je bio tako slab prama Sigmundu, nagovoren braćom Horvati prestupi opet na stranu hrvatskih ustaša, te pošalje svoga vojvodu bana Vuka Vukčića u Dalmaciju i Hrvatsku, da opet te zemlje za njega predobije. Sigmund ali

u brzo sakupi dvie vojske; s jednom krenu glavom proti ustašam braći Horvatom kod Dobora (1394.) te jih porazi i zarobi, a s drugom krenu Nikola Gorjanski u Hrvatsku, te razbi Vuka Vukčića kod Knina. Stjepan Dabiša podloži se sad posve kralju ugarskomu; on umre 7./9. 1395. u Sutjesci a velmože izabraše kraljicu *Jelenu* nazvanu *Gruba* da vlada u mjesto nedorasla svoga sina. Njezina vladavina bijaše slaba, vlastela postajahu sve opornijimi te vladahu u svojih krajevih kao samostalni vladari sklapajući i ugovore medju sobom i ratujući jedan na drugoga. U to provališe Turci god. 1398. u Bosnu te ju poplieniše i mnogo naroda zarobiše. Tu se sbio preket na jednom na prijestolju, te na uzdrmano prijestolje zasjede

Stjepan Ostoja, valjda nezakoniti sin kralja Stjep. Tvrtka (1398.—1404.). Ostoju postaviše najmoćnija vlastela bosanska (najznamenitiji su: vojvoda Hrvoja, Vukčić, Sandalj Hranić i Pavao Radinović) na prijestolje te zato bijaše cijelo vrieme svoje vlade više manje ovisan o svojih velmožah. Sigismund kralj digao je vojsku na njega, da ga kazni, što si je prisvojio prijestolje, koje je njemu po djakovačkom ugovoru pripadalo, nu ovaj put ne bijaše sretan, jer

ga vojvoda Hrvoja porazi 1398. na Vrbasu. Hrvoja bijaše glavno uporište kralja Ostoje, a i hrvatskoga kralja Vladislava Napuljca, nu bilo je predvidjeti, da Vladislav neće nikada zavladatai Hrvatskom, te je s toga Ostoja rado opet pristao uz hrvatske buntovnike, a njegov vojvoda Hrvoje brzo zavlada celom Dalmacijom i Hrvatskom (1402.). Nu Hrvoja bijaše preopasan već kralju Ostoji, koji se nije mogao mnogo uzdati niti u samoga kralja Vladislava, te ga sada počеше muke mučiti što da učini, k tomu se je bio zavadio sa Dubrovčani radi Primorja, s toga smisli i odluči pomiriti se sa Sigismundom, što i učini (1403.); sada ali odpade od njega Hrvoja, te se sdruži sa Mletčani i navali na Ostoju u tvrdom Bobovcu. Ostoja išao osobno kralju Sigismundu, izprosio od njega pomoć, te ban mačvanski, Ivan Morovički, protjera Hrvoju i Dubrovčane od Bobovca (1404.) i u postavi opet na prijestolje Ostoju, nu za kratko, jer još iste godine bude sbačen, a izabran bje kraljem

Stjepan Tvrtko II. Tvrtković, (od godine 1404—1408.), sin slavnoga kralja Tvrtka, koji bijaše ciele vladavine ovisan o Hrvoji i Sandalju Hraniću, koji ga i postaviše na prijestolje. Najprije se izmiri sa

Dubrovčanima, jer je znao da će Sigismund navaliti na nj, te je želio imati dobre saveznike u njima i Vladislavu Napuljcu. Sigismund u istinu navalio na njega 1405. nu ovaj put se spasi Bosna uz snažnu obranu Hrvoje i Hranića, do jedine vojvodine Usore, koja je bila ostala u ruku Sigismundovih. Sigismund nije mogao trpiti sramotu, što su mu čete ovaj put bile potučene, za to se god. 1408. dobro spremi uz pomoć Poljaka (60.000 vojske), te navalio preko Usore na Bosnu, gdje je morao grad po grad otimati. Konačno dodje opet kod Dobora do znam. bitke, gdje bijahu Bošnjaci hametom potučeni, sam kralj Stjepan Tvrtko II. zarobljen i u Budim odveden, a do 126 najodličnijim velikašem bjehu glave odrubljene i u Bosnu trupla bačena. Sigismund je polučio mnogo ovom pobjedom. Hrvoja i Hranic pohitiše pokloniti mu se u Budim, tim nestane svake oporosti proti Sigmundu u Hrvatskoj i Dalmaciji, a neodlučni i slabi Vladislav Napuljski videć, da se održati ne može u Hrvatskoj, proda Zadar i sva svoja prava na naše zemlje Mletčanom za 100.000 dukata. Nu u Bosnoj ne bijaše tako sretan kao u Hrvatskoj, jer domaće plemstvo podiže na prijestolje

Stjepana Ostoju, koji je od 1404. bo-

ravio tužne dane u svom tvrdom gradu Bobovcu (1408—18.); uz njega prista i Sandalj Hranić, Jure Radivojević i mnogo male vlastele, dočim je Hrvoja hjesnio proti njemu te u savezu sa Sigismundom i despotom Stjepanom Lazarevićem provalio na više mjestih u Bosnu, te u dvogodišnjem ratu (1410 i 1411.) oteo sve zemlje osim humske, Trebinja i Podrinja Stjepanu Ostoji, koji je sada još ovdje kukavno vladao, zemlje pako otete podieli medju vojvodu Hrvoju, Ivana Gorjanskoga i bana Ivana Morovičkoga. Sandalj Hranić je stekao milost Sigismundovu, dočim je Hrvoja počeo bivati sve više omraženijim, dok ga napokon ne stignu 1413. nemilost kralja Sigismunda; u brzo izgubi Hrvoja sve grad za gradom u Hrvatskoj i Slavoniji, u Dalmaciji Spljet i otoke, nu iz donjih krajeva Bosne nije ga bilo tako lahko otčérati, dapače sada se izmiri sa kraljem Stjepanom Ostojem. Da Sigismund zaprieči Hrvoji u Bosni svaki rad, pusti (1415.) na slobodu nesretnoga razkralja Stjepapana Tvrтка II. Tvrtkovića, da se ondje opet uzmogne domoći prijestolja pomoću svojih pristaša, nu za ovaj put bijaše pre-slab. Hrvoja, da uzmogne osvojiti Spljet i prijašnji svoj posjed, zamoli od tursk. cara Muhameda I. pomoć, tom pomoći razbi on

ugarsko-hrvatsku vojsku na jugu Save, bit će u vojvodini Usori; mnogi hrvatski junaci dospješe u tursko roblje (1415). Kako se sada počеше Turci mješati u bosanske poslove, tako postajahu od dana do dana sve opasniji, nu bosans. velikaši su sami krivi tomu, jer je trajao neprestance gradjanski rat, u kojem je slabija stranka pozivala Turke u pomoć. Tako su Radinovići, da se osvete kralju Ostoji za smrt Petra Radinovića, pozvali Turke u pomoć, koji su jugoiztočni dio na Drini za kratko posjeli te je turski car Muhamed I. namjestio svoga vojvodu Izaka u gradu Vrhbosni. Malo prije (1415) umre Hrvoje Vukčić, taj znam. vojskovođa i junak, a Sandalj Hranić priznavao je već sada tursko vrhovništvo. God. 1418. umre kralj Stjepan Ostoja, a na slabo i uzdrmano prijestolje zasjede sin njegov

Stjepan Ostojić (1418—21). On bijaše jošte kukavniji vladar od otca si, Sandalj Hranić a i mnoga vlastela ga ne htješe priznati za svoga kralja, a on nije mogao ništa proti njim učiniti. Petar Pavlović, koj je pristao uz Ostojića, življaše u zavadi sa Hranicem radi srmti oca si Pavla Radinovića. Sandalj Hranić nagovori tursk. vojvodu Izaka, te ovaj udari na Petra. Sam Petar pogibe u ratu, a zemlje njegove dobi Hranić.

U to doba osvojiše Mletčani i Kotor. Naskoro se opet pojavi Stjepan Tvrtko II. Tvrtković, te ovaj premami brzo vlastelu na svoju ruku, a Stjepanu Ostojiću se gubi trag (1421).

Stjepan Tvrtko II. Tvrtković, (1421—43.) sjeo je na prijestolje, kad su Turci baš počeli opetovano kucati na vratih Bosne. Akoprem priznat po cijeloj Bosni za vladara, ogledao se ipak na sve strane za prijatelje i saveznike. Mletčani su mu tako dugo pomoć obećavali, dok su se bojali od Ivana Nelipića, kneza cetinskoga, koj jih je jedini prečio, da nisu mogli obladati celom Dalmacijom. I sa Sigismundom kraljem se je izmirio (1425.) preko svoga sestrića Hermana Celjskoga, bana slavonskoga, komu je i prijestolje poslje svoje smrti namienio. Nu svi ti savezi ne pomagahu mu mnogo, jer Turci u par godina (1423.—30.) provališe više puta u Bosnu, a tužni dani nastāše po kralja Trvrtka II. kada se proti njemu podigao knez Radivoj, nezakoniti sin Stjepana Ostoje, gospodar dolj. krajeva, štićenik tursk. cara Murata II., zatim despot. srbski Gjorgje Branković i najmožniji njegov vlastelin Sandalj Hranić, koji je mislio staviti samu sebi krunu bosansku na glavu; od 1430.—33. potraja ljuti gradjanski rat,

nu nesretno po kralja Stjepana Tvrtka II., jer se ovaj morao napokon uteći kralju Sigismundu i svojim rodjakom grofovom Celjskim za pomoć. Istom 1436. povrati se Stjepan Tvrtko II. u Bosnu, nu nadje ju kukavnu, opustošenu i poharanu. Usoru, Zvornik i Srebrenik oteo bio srbski despot, a Turci se opet utvrdiše u gradu Vrhbosni, odkale su kašnje navaljivali na sve strane. Istina umro je bio Sandolj Hranić (1435.) taj najsilniji neprijatelj kraljev, a njega nasliedio u vladanju sinovac mu Stjepan Vukčić (1435—1466.), nu to nije moglo promieniti položaja kraljeva, te mu ne preosta drugo nego zatražiti mir od sultana Murata II. koji i dobi za skupu cieniu 25.000 dukata, priznav u isto vrieme vrhovnu vlast sultanovu. Kada posta ugars. hrvat. kraljem poljski kralj Vladislav (1440.—44) zasja nada oslobodjenja i Tvrtku II. i despotu Gjorgji Brankoviću, komu je bio sultan Murat II. oteo cielu državu. Tvrtko II. posla umah posebno poslanstvo na ugarski dvor, koje mu donose nade skore pomoći, nu te nade nije on doživio, jer umre već 1443. prije znamenite bitke kod klanca Kunovice (1444.). Vlastela bosanska nisu htjela niti čuti, da izaberu za svoga kralja silnika Hermana Celjskoga, već postaviše nezakonita sina Stjepana Ostoje

Stjepana Tomu Ostojića na bosansko prijestolje (1444—61). Ovaj se da u okrilje slavn. vojvode Ivana Hunjada, silna protivnika Celjskih grofova, a po njem u okrilje kralja Vladislava. Nagovorom hvarskoga biskupa Tome, napusti vjeru bogomilsku, te prigrli rimo-katoličku, akoprem sa velikim strahom, da mu se vlastela, ogrezla sva u bogomilstvu, nebi iznevjerila, nu naprotiv mnogo vlastele sliedilo je primjer njegov, te se crkva rimo-kat. počela sada više širiti po Bosni, nego prije. Sa prvom ženom, pripustom nu plemenitom Vojačom, se razstavi i oženi liepu Katarinu, kćer velikoga vojvode Stjepana Vukčića, glavnoga zastupnika bogomila i gospodara nekadanjih Hrvojinih zemalja. Godine 1448. zavadi se sa srbskim despotom Gjorgjem Brankovićem, te mu hotio oteti neka mjesta, koja su ležala na lievoj obali Drine (grad Srebrenica), a spadala su prije kraljevini Bosni, nu ne bijaše sretan, vojska mu bila poražena, al posredovanjem Ivana Hunjada i pape izravnana bje kašnje ta razmirica na korist Stjepana Tome Ostojića. On se je napokon morao upustiti u rat sa samim svojim tastom Stjepanom Vukčićem, koga je car Fridrik III. počastio naslovom hercega sv. Save, a on nazvao zemlju svoju Hercegovinom. Stjepan je bio

napustio svoju prvu ženu za volju jedne nuzljube te na to ustaše Dubrovčani a s njimi se sdruži i kralj Stjepan Toma, nu mnoga bogomilstvom nadahnuta vlastela prianjahu uz vojvodu Stjepana, a ovaj je dapače i Turke pozivao u pomoć proti svojim protivnikom osobito odkako je prestupio na stranu njegovih neprijatelja i njegov vlastiti sin Vladislav. Videć se u silnoj neprilici veliki vojvoda Stjepan izmiri se napokon sa svimi svojimi protivnici posredovanjem pape te predje bar prividno u krilo rimo-katoličke crkve (1454.). Turci svakim danom sve više kucahu na pragu bosanske države, te uslied priprave na rat sa Turci nije mogao Toma dobiti nikakova diela od banovine Petra Talovca, akoprem je u to ime stvorio bio i savez sa Mletčani. Odkako je god. 1453. zauzeo Muhamed II. Carigrad nastala i za Bosnu silna neprilika, jer si je Muhamed preduzeo sve zemlje Balkanskoga poluotoka podložiti. Umah nato počeo on navaljivati na zapadne vlasti, al ga nesreća stigla pod Biogradom (1455.). Kralj Toma je mislio, da je najbolja sгода sada, da odtjera Turke iz svoje države, zato započeo umah rat sa Turcima, nadajući se pomoći od kralja ugarskoga, napuljskoga i pape rimskoga, nu pomoć bi-

jaše slaba, te je, akoprem pobjednik, morao napokon sklopiti mir sa Turci za ogromni harač. Liepa prilika se pružila Tomi, da razmakne svoju državu poslje smrti (1455.) Gjorgja Brankovića, despota srbskoga, kojega je nasljedio njegov sin Lazar Gjorgjević (1458.). S ovim ugovori ženitbu medju svojim sinom Stjepanom i kćerju despotovom Jelenom. Uslied ove ženitbe dobio je kralj Toma poslie smrti despoteve velik dio Srbije za svoga sina Stjepana, sve do Smederova i rieke Morave, nu Smederovo pade doskora Turkom u ruke (1459.), a ostale zemlje je težkom mukom uz sto neprilika branio sve do svoje smrti (1461.). Njega nasliedi sin mu od prve žene

Stjepan Tomašević (1461—63.), koji napokon bar prividno umiri sve svoje velikaše, nu bogomili nisu trpili kralja, jer bijaše veliki prijatelj Rima, te su se uticali u zaštitu k Turkom, pošto je i Stepan Vukčić već bio priljubio rimo-katoličku vjeru. Kralj Tomašević znao je kolika mu pogibelj prieti od Turaka, te je s toga sklapao ugovore sa kraljem ugar.-hrv. Matijom Korvinom i sa Rimom, nu u Turaka nije bilo vjere a u kršćana odlučne volje za pomoć. Tomašević se odviše pouzdajuć u pomoć zapadnih vlasti odkazao je danak Turkom, a s toga

krenu na njega sultan Muhamed II. sa ogromnom vojskom (1463). Tomašević videć se osamljenim, zamolio je u Turaka primirje, koje mu ovi i daše, al bez vjere, navališe u isto vrieme na nj. Pošto su bogomili napustili svoga kralja stigoše turske čete kralja u tvrdu Ključu, iza kako je palo već mnogo gradova Turkom u ruke, medju kojima bijahu Bobovac i Jajce. Tu na vjeri prevariše Turci kralja Tomaševića te ga zarobiše i pred Blagajem smaknuše. Smrću Tomaševićevom nestaje i bosanske kraljevine, jer bogomili pohrliše u krilo muhamedanaca, a ne bijaše snažna vojskovođe, koji bi bio znao oprieti se mogućemu caru.

Bosna pod turskim gospodstvom 1463—1878.

Čim je Mohamed II. zavladao Bosnom, dao je na brzu ruku sve gradove i tvrđje posjesti svojim četami te stvorio od potučenih plemića bosanskih sbor janjičara od 30.000 momaka, poveo sa sobom do 200.000 zarobljenika što muških, što ženskih, koje je onda kao roblje prodao u M. Aziji. Sve, što se nije poturčilo, bilo je iz Bosne protjerano, a onim, koji su se poturčili, potvrdio

je imetak posebnimi herati; od ovih obitelji polaze današnji begovi i spahije u Bosni. Tek kasnije, kad je sila naroda ostavila Bosnu, izposlovali su revni Franjevci, da je sultan dozvolio, da puk može ostati kod svoje vjere. Ova vlada sultanova nije se dopala kralju Matiji Korvinu, s toga je unišao sa vojskom u Bosnu, zauzeo Jajce i 30 gradova te povjerio upravu Bosne Emeriku Deaku, nu sultan je navalio na Korvina, a ovaj morade uzmaći. God. 1465. i 71. pokušao je Korvin na novo sreću te imenovao Lovru Iločkoga bos. kraljem, koji al nikad nije vidio svoje kraljevine. U god. 1479.—80. tukao se Matija opet sa Turci, potukao ih, nu buduć je imao posla i u Českoj, zatim s Niemci i Poljaci, bilo je sve uzalud. Isto tako bezuspješno, akoprem hrabro vojevao je Vladislav II. sa Bajazitom II. God. 1526. navalio je Sulejman na Ljudevita II., potukao ga kod Mohača (1526) i počeo vladati u Bosnoj tako okrutno, da su i zadnje čete hrv.-ugarske morale ostaviti Bosnu, čim su Hrvati izgubili sve zemlje, kojimi su za Matije vladali. Od sada su vladali Turci po svojem, šireć vlast svoju sve dalje u Ugarskoj i Hrvatskoj. God. 1529. bili su doduše od Beča protjerani, a svi narodi austr. opirali se njim hrabro, nu tek kad

ih 1683. kod Beča potukao poljski kralj Ivan Sobjeski, dobili su smjelosti te počeli malo po malo potiskivati Turke natrag, tako da je vojvoda Badenski god. 1690. mogao zaposjesti već cijelu Bosnu. Poslie pobjeda kod Tuzle (1690) i kod Slankamena (1691.) a poslie mira Risvickoga (1697), vojevao je uspješno u Bosni princ Eugen Savojski te zauzeo i Sarajevo, nu mirom u Karlovcih (1699), došla je Bosna opet Turkom u ruke. Kad su Turci ovaj mir prekinuli, vojevao je Karlo VI. s uspjehom, a 1717. dobio je carski vodja Petraš mnogo gradova u Bosni, od kojih su neki i mirom požarevačkim ostali u carevih ruku. Kod sljedećih razmirica s Turci zaposjeli su cars. vodje Seckendorf i Königseck Bosnu, nu u miru biogradskom (1739) dobili su ju Turci. Car Josip II. vojevao je proti Turkom s Rusi zajedno, njegova je vojska posjela Bosnu, nu brza smrt Josipova prekrížila je sve; car Leopold II. sklopio je mir svištovski 1791. te dobio od Bosne samo Drežnik i Cetinje. Svi ovi ratovi stajali su mnogo krvi, nu nisu imali uspjeh a samo s toga, što nije diplomacija htjela ili mogla shvatiti duha naroda u Bosni. Sad je osvanulo doba, gdje je narod u Bosni počeo dolaziti do svijesti te se sam boriti za svoju slobodu. Već prvi

osloboditelj Srbije Kara Gjorgje, kad je 1806. zaposjeo Biograd, poslao je pod Čupićem i Nenadovićem vojsku u Bosnu da ju oslobodi, nu bez uspjeha. Drugi put je otišao sam Gjorgje te se stavio u sporazumak sa Crnom gorom (Petrom I. Petrovićem Njegušom), zauzeo Zenicu, potukao Turke te išao pobjedonosno proti N. Pazaru i obsjedao Priepolje. Već se mislilo, da je svanula zora slobode, kad dočuje Gjorgje, da mu vojska uzmače na bugarskoj granici, a da Turci napreduju. Da spasi svoju domovinu, ostavi ključ Bosne, Novopazarski klanac, te tako se izjalovi sav podhvat. U ovo doba vladali su Bosnom namjestnici sultanovi, veziri, (1791—1878.), koji su narod, naročito kršćanski veoma gnjeli. Vezir *Deren-deliya* paša gnjeo je Turke i kršćane sve jednako, pod *Dželadin* pašom, kojemu bijaše zadaćom slomiti vlast janjičara, bilo je kršćanom bolje, nego Turkom. Hadži *Mustafa* paša, (od 1826.) pokušao je janjičare još jačimi sredstvi iztriebiti, nu ovi na čelu sa Ali pašom Zvorničkim ustali su proti njemu te ga protjerali. *Abdurhaman* paša (od 1827.) pozivao je vodje janjičara k sebi te ih dao onda tajno ubijati. Godine 1831. pukla je buna po svoj Bosni proti veziru *Ali paši Moraliji* sa kapetanom Hussejnom na

čelu, koji je pod imenom *Zmaj Bosanski* stekao obćenito povjerenje naroda u Bosni te potukao vojsku velikoga vezira Rešid paše i skadarskoga Mustaj paše i proglasio se gospodarom Bosne te namjeravao udariti na Carigrad. U tom ga prepriečila 60.000 momaka jaka vojska Kara Mahmuta. Hussejn je morao podleći i pobjegao u Austriju, a Kara Mahmut je postao vezirom Bosne. Poslie njega su došli krvoločni okrutnici *Davud* (od 1833.) i *Vehdžid* paša (od 1834). Za ovoga zadnjega navaljivali su Turci na Hrvatsku (1835.), nu generali Rukavina i Waldstätten su ih potukli. Sljedećih godina (1836—37.) opetovale su se bune bos. begova, nu Vehdžid je znao sve kapetane ukloniti te odredio na njihovo mjesto muselime. Za njegove vladavine bio je proglašen *tanzimat* (hati šerif Gulhanski) od 26./11. 1839., kojim se imale uvesti razne reforme, nu sve je ostalo kod staroga. S toga su već 1840. ustali Sarajlje proti vladi te uspjeli na toliko, da je postao vezirom *Hozrev* paša *Samokovac*, nu proti ovomu su ustali Krajišnjici, s toga je 1844. došao *Ahmet Hadži Kjamil*, koji je upravu uredio; 1845. je došao *Osman* paša, a 1846. već *Mahmed Hadži Kjamil* paša, rodom Čerkes, proti kojemu su Krajišnjici opet ustali. Još iste

godine postao je *Tahir* paša veziróm, koji je imao uvesti tanzimat, odstranio je dakle begluk, i uveo prama tlu i drugim okolnostim trećinu, polovinu i desetinu od plodova i upravni porez. Turci su se proti tomu digli, a u Sarajevu su htjeli ubiti sve kršćane, nu to je Tahir sretno prepriečio, al u Krajini se digao muh. narod pod Ali Ketićem, koji se držao čvrsto. Sad je umro Tahir, a na njegovo mjesto je došao poturica *Omer* paša, Hrvat Mih. Latas, sa vojskom, kojoj je zapoviedao Mustafa paša i Poljak Iskender beg (grof Iliński). Nu i sada nisu se htjeli skloniti begovi, a kad Hafiz i Ali - Rizvan Begović nisu htjeli Omera podpomagati, nastala je nova buna u Posavini, nu koju je Omer svladao isto tako kao što i bunu u Hercegovini i u Krajini. Kad je sve umirio, oduzeo je spahijam spahiluke i pravo pobirati desetine, te dao to sve u najam, što je trajalo sve do okupacije 1879. Hajredin paša ocrnio je Omera u Carigradu, da namjerava Bosnu dati Austriji, s toga je ovaj, da pokaže, da to nije istina počeo progoniti kršćane, nu sve bijaše to badava, poturici nisu vjerovali, pozvali ga u Carigrad i na njegovo mjesto je došao *Hajredin* paša 1852. Za njegove vlade spojili su s Bosnom Herzegovinu. Nu Hajredina ocrnio

je opet Omer, a već 1853. došao je *Veli paša*, koga je još iste godine zamienio *Churšid Mehmed paša*, čovjek naobražen, pravedan, miran i ozbiljan; on je dozvolio graditi kršć. crkve, uveo red, te kaznio sve prkršaje bez obzira na osobu i vjeru strogo i pravedno. Parižkim mirom (30./3. 1856.) određene reforme bio bi sigurno dobro izveo, da ga nisu premjestili u Thessaliju, a hattihumajum, t. j. sultanova naredba o tih reformah ostala je na papiru, jer je Churšidov nasljednik Mehmed Rešid (od 1857) bio natražnjak i staroturski konserverativac. Za njegove vlade došli su do vlasti okrutnici i krvopije kršćana Abdul-Efendi Uzunija i brat mu Radžaj efendija držeći sve kajmakame i mudire u svojoj mreži. S toga su nastale sbog nepravednosti, kojimi se pobirala trećina koncem 1857. bure kršćana proti spahijam u Posavini. Na to su Mehmeda odazvali a na njegovo mjesto je došao *Kjani paša* koji je bio sbog svoga fanatizma za kršćane, koji su bježali u Austriju te poslali u Beč deputaciju, da austr. vlada posreduje kod Porte, da se sa kršćani pravednije postupa. Sultanski kome-sari Afiz paša i Kemol efendi došli su u Bosnu nu ostalo se je kod staroga.

Bosna pod upravom Austro-Ugarske monarkije od 1878.

Za pašovanja Osman paše (1860—1868.) vladao je mir u Bosnoj, a zemlja se počela oporavljati, akoprem ne bijaše jošte uvedena vladavina, koja bi bila mogla potpunoma odgovoriti svim zahtjevom zapadnoga svijeta. Nespretna turska uprava bijaše kriva, da se je 1875. porodilo ustanak u Hercegovini, koji se u brzo razširio i u Bosni. Tekom ovoga ustanka proglasi Server paša (2./10. 1875.) zakon, po kojem se desetina ukida, sloboda vjeroizpovjedi proglašuje a sudovi imadu preslušavati svakoga u svom jeziku. Za vrijeme tursko-ruskoga rata god. 1878. bijaše Bosna prilično mirna, te nije mnogo sudjelovala u tom ratu, nu ipak uza sve to berlinska konferencija odlučila je (zak. člankom 25.), da Austro-Ugarska preuzme Bosnu u upravu, a da Novipazar posjedne svojom vojskom. Pošto je bila i porta sporazumna sa tom odlukom, mislilo se, da će biti dosta jaki 13. vojni sbor i 18. pješачka divizija, da tu okupaciju obave. I tako poče prelaziti naša vojska (31/7. i 1/8. 1878.) na više mjestih preko medje u B. i Hercegovinu pod zapovjedničtvom FM. baruna Josipa Filipovića. Nu odmah na početku pokazalo se,

da u Bosni nije tako lahko napredovati, a istom kad su poraz naših husara kod Maglaja i još nekoliko drugih manjih kreševa ohrabрили osobito muhamedansko pučanstvo, k tome počеше buniti narod, mnogi fanatici kao Hadži Loja. Uza sve to je glavna kolona napredovala tako sretno, da je već 19./8. Sarajevo palo. Sad se istom razvio pravi gorski rat, naša vojska bila sa svih stranah napadnuta, a osobito 20. diviz. u dolini Spreče imala je silnih okršaja. Uslied toga morala je doći nova vojska u pomoć ratujućoj. Ovom pojačanom vojskom bilo je tek moguće do svršetka rujna uz silne okršaje posjesti Posavinu i gornju Bosnu te Hercegovinu. Najdulje je trajao rat u Krajini, osobito oko Bihaća, gdje se je bilo uz velike gubitke od 7. do 18. rujna. Posljednje mjesto, gdje se zakloniše ustaše bijaše Kladauš, nu i on prisiljen gladom morao se 20./10. predati; te je po tom bila ciela Bosna posjednuta. Predajom Klobuka 28./9, predala se je i ciela Hercegovina. U tom ratu poginulo je do 5200 ljudi; god. 1881. uvedena bjé u Bosni obća vojna obveznost, uslied toga digne se ponovno 1882. buna u Hercegovini i susjednom djelu Bosne, te je dosta truda stalo, dok je oružjem bila uništena.

